

บทที่ ๑

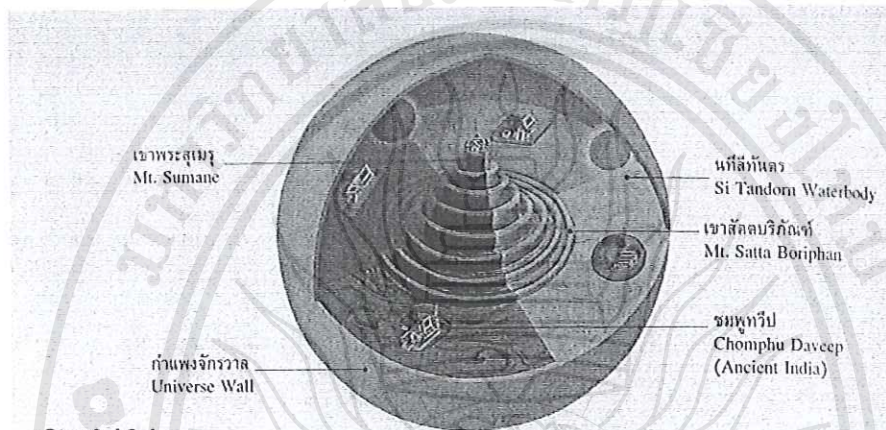
บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จักรวาลวิทยา คือวิชาที่ว่าด้วยโลกธาตุ อันมีขอบเขตที่กว้างไกลทั้งในกาลและเทศะ โดยมุ่งเน้นที่จะศึกษาถึงองค์ประกอบและความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของสรรพสิ่งทั้งหลาย ด้วยระบบของจักรวาลในฐานะที่เป็นระบบอันมีระเบียบ วิชาจักรวาลวิทยาได้มีการศึกษาค้นคว้ากันในทุกวัฒนธรรมทั่วโลก อาทิ อินเดีย จีน และยุโรป จากข้อมูลประวัติศาสตร์อินเดียสมัยโบราณ ระบุว่าองค์ความรู้เรื่องจักรวาลมีมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นการยากที่จะแยกแยะให้ชัดเจนว่า โลกทัศน์แบบอินเดียโบราณเกี่ยวกับจักรวาลที่ถ่ายทอดกันมาในคัมภีร์พุทธศาสนาส่วนใดเป็นของตนเอง ส่วนใดเป็นของศาสนาฮินดู พราหมณ์ และเชน (ระวี ภาวิไล, ๒๕๔๓ : ๒๕-๒๘) เนื่องจากพุทธศาสนาก็มิได้ปฏิเสธแนวคิดดังกล่าว ทั้งยังได้นำเอาวิชาจักรวาลวิทยามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการเทศน์สั่งสอนประชาชนที่ยึดมั่นในศาสนาพราหมณ์ เพียงแต่ปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหา เพื่อให้เข้ากับพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์เท่านั้น (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐ : ๒๐๖)

คำสอนในพระพุทธศาสนาอยู่บนรากฐานการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ด้วยการถ่ายทอดพุทธพจน์ในรูปพระไตรปิฎก พบว่า มีเนื้อหากล่าวถึงลักษณะของโลกธาตุหรือจักรวาลอยู่เสมอ ทั้งนี้ ก็เพื่อใช้เป็นพื้นฐานของการแสดงธรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ เพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์เท่านั้น มิได้มีพุทธประสงค์ที่จะวางรากฐานของวิชาจักรวาลวิทยาแต่อย่างใด ส่วนขยายความที่เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับโครงสร้างและลักษณะของโลกธาตุ จึงเป็นเรื่องที่รจนาโดยอรรถกถาจารย์และปราชญ์ผู้นิพนธ์คัมภีร์ชั้นรองสืบต่อกันมา (ระวี ภาวิไล, ๒๕๔๓ : ๒๖) จักรวาลวิทยาในศาสนาพราหมณ์ ได้กำหนดไว้ว่าเขาพระสุเมรุเป็นที่สถิตของพระอิศวร เป็นศูนย์กลางของจักรวาลที่ประกอบด้วยโลกมนุษย์ นรก และสวรรค์ (โชติ กัลยาณมิตร, ๒๕๔๘ : ๑๔๒) แต่ในทางพระพุทธศาสนา จักรวาล หมายถึง ปริณิพพานแห่งภพภูมิทั้ง ๓ หรือไตรภูมิ คือ กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ

๑๖ และอรุณภูมิ ๔ รวมเป็น ๓๑ ภพภูมิ ซึ่งเป็นการแสดงสถานะชีวิตของสรรพสัตว์ในจักรวาล การจะไปเกิดในสถานะชีวิตระดับใด ขึ้นอยู่กับกรรมดีกรรมชั่วของคน (พระธรรมปิฎก, ๒๕๔๒ : ๑๒) สรรพสัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปวนเวียนอยู่ในสามภพนี้ ไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่า “วัฏสงสาร”

ระบบ ภมิจักรวาลในคติไทย ๗ The Universe in Thai Beliefs

ภาพที่ ๑.๑ แนวคิดจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา

ที่มา : รัชชัย องค์วุฒิเวทย์ และ วิไลรัตน์ ยंत्रอด, ๒๕๕๐ : ๘๐

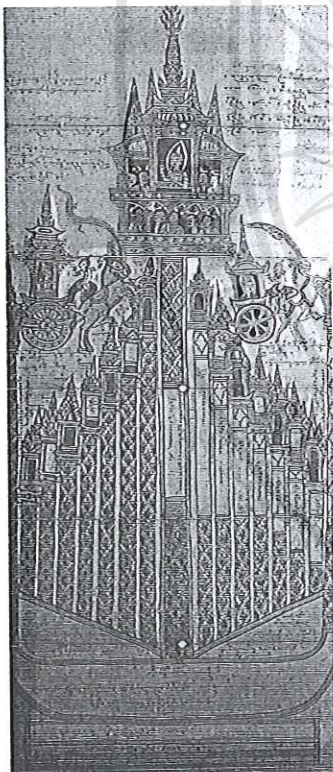
ความหมายของภพภูมิ คือ สถานะชีวิตระดับต่ำของผู้ที่ยังข้องอยู่ด้วยกามตัณหา มีความโลภ โกรธ หลง ประกอบด้วยอบายภูมิและสุคติภูมิ ส่วนรูปภูมิ หรือรูปพรหม คือ สถานะชีวิตระดับกลางที่มีความสุขอันไม่มีเรื่องกามแต่ยังมีรูปร่างอยู่ และอรุณภูมิ หรืออรุณพรหม คือ สถานะชีวิตระดับสูงไม่มีรูปมีแต่จิต นอกเหนือจากการเวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิ หรือโลกียะภูมิแล้ว พระพุทธศาสนายังมีหนทางหลุดพ้นออกจากวัฏสงสาร ได้ไปสู่โลกุตตระภูมิหรือนิพพานภูมิ ซึ่งเป็นสถานะชีวิตที่ห่างไกลกิเลส สามารถตัดกรรม ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป โลกุตตระภูมิ ประกอบด้วย พระอริยบุคคล ๔ และ แดนนิพพาน ส่วนผู้ที่เข้าถึงได้ก็คือ สัตว์โลกที่บำเพ็ญบารมีจนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ นอกจากนั้น คัมภีร์ทางพุทธศาสนา

ยังมีความรู้เกี่ยวกับรูปลักษณะสัณฐานและองค์ประกอบของโลกจักรวาล อันเป็นที่อยู่อาศัยของสรรพสัตว์ในภพภูมิต่างๆ ไว้อย่างละเอียดครบถ้วนอีกด้วย

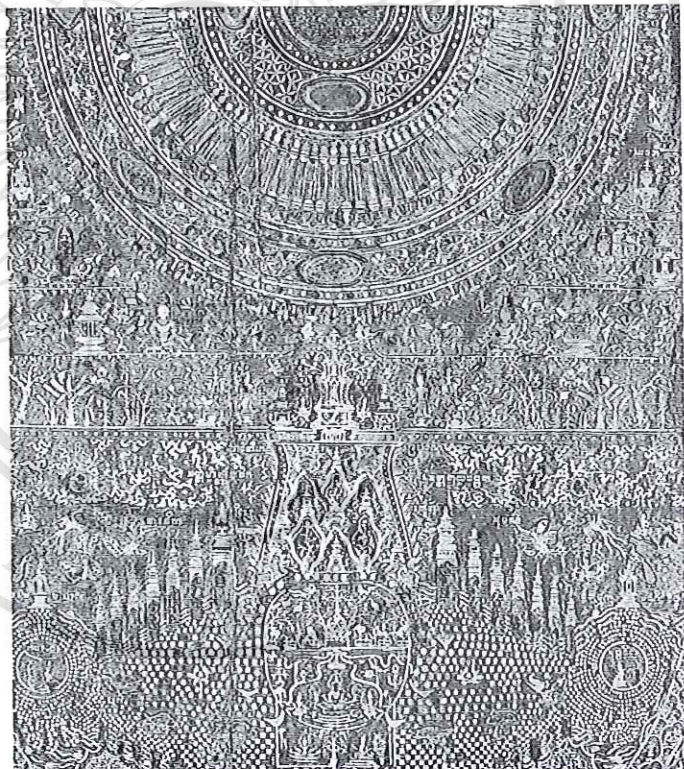
เนื้อหาในคัมภีร์ทางพุทธศาสนากล่าวว่ จักรวาลมีจำนวนมากมายจนนับไม่ถ้วน สัณฐานของจักรวาลทุกแห่งมีลักษณะเหมือนกันหมด โดยมีองค์ประกอบสำคัญ ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นพื้นดินและน้ำ ส่วนที่สองเป็นที่ว่างหรือท้องฟ้า ส่วนที่เป็นพื้นดินและน้ำมีรูปทรงคล้ายมะนาวครึ่งผลที่ถูกผ่าซีก ตั้งไว้ในลักษณะหงายหน้าขึ้น ลอยอยู่ในมหาสมุทรอวกาศ ได้มหาสมุทรอวกาศมีลมเคลื่อนไหวไปมาอย่างรุนแรงหนุนมหาสมุทรแห่งอวกาศไว้ ทุกจักรวาลตั้งอยู่บนมหาสมุทรอวกาศ ตั้งแบบเรียงประชิดต่อเนื่องกันไม่มีที่สิ้นสุด ลักษณะพื้นจักรวาลเป็นแผ่นระนาบรูปวงกลม เขาพระสุเมรุตั้งอยู่กึ่งกลางแผ่นดิน มีภูเขาชื่อสัตตบริภัณฑ์เป็นรูปวงแหวนตั้งล้อมรอบ ๗ ชั้น ระหว่างภูเขาวงแหวนแต่ละชั้นมีทะเลสีหนึ่งครั้นอยู่ทุกชั้น ภูเขาพระสุเมรุมีความสูงมากที่สุดบนยอดเขาเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีพระอินทร์เป็นจอมเทพ เหนือขึ้นไปบนอากาศมีสวรรค์และพรหมลอยสูงขึ้นไปเป็นชั้นๆ ภูเขาวงแหวนมีความสูงแบบลดหลั่นออกจากวงในสู่วงนอก ถัดจากภูเขาวงแหวนนอกสุดเป็นมหาสมุทรกว้างใหญ่ไพศาล จนจดภูเขากำแพงจักรวาลหรือขอบจักรวาล ท่ามกลางมหาสมุทรมีทวีปประจำทิศทั้งสี่ อันเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ ได้แก่ ทิศตะวันออกชื่อ บรูพาวิเทหทวีป ทิศตะวันตกชื่อ อมรโคยานทวีป ทิศเหนือชื่อ อุตระกูรทวีป และทิศใต้ชื่อ ชมพูทวีป

โลกทัศน์แบบอินเดียโบราณดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีเนื้อหาสาระแตกต่างจากโลกทัศน์แบบวัฒนธรรมตะวันตกสมัยโบราณ และโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันอยู่หลายประการด้วยกัน ถ้าพิจารณาตามรูปลักษณะเป็นวัตถุในโลกแห่งรูปธรรมแล้ว ย่อมจะไม่ถูกต้องสอดคล้องกับข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ (Physical science) เกี่ยวกับระบบจักรวาลหรือเอกภพในวิชาดาราศาสตร์ และสัณฐานทางกายภาพของโลกในวิชาภูมิศาสตร์ แต่ถ้าพิจารณาดิจจักรวาลในพระพุทธศาสนา ว่าเป็นการสร้างจินตภาพที่สะท้อนถึงรูปลักษณะธรรมชาติฝ่ายนามธรรม เพื่ออธิบายโครงสร้างทางจิตของมนุษย์ โดยอาศัยเทียบเคียงให้สอดคล้องกับรูปธรรมบางส่วนของประสบการณ์ในโลกแห่งวัตถุ (ระวี ภาวิไล, ๒๕๔๓ : ๒๘ – ๒๙) ดังนั้น การตีความหมายแนวคิดเชิงสัญลักษณ์จากคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาก็คือ แผนผังของโครงสร้างทางนามธรรมหรือระดับสภาวะจิตของมนุษย์ทุกคนนั่นเอง

คติจักรวาลเป็นแนวคิดที่เข้ามาพร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ จนเป็นที่ยอมรับของผู้คนในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ไทย พม่า ลาว กัมพูชา และอินโดนีเซีย มาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ (สน สีมাত্রัง, ๒๕๓๓ : ๑) โดยเฉพาะในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมไทย ความรู้จากคติจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ มีความหมายอย่างยิ่งในด้านการสร้างค่านิยมทางสังคม ทักษะคติ และโลกทัศน์ของผู้คน (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๔๔ : ๑๒๑) ชาวพุทธในสังคมไทยถ่ายทอดแนวคิดคติจักรวาลและเนื้อหาเรื่องไตรภูมิ ด้วยวรรณกรรมที่เนื่องในพระพุทธศาสนา เพื่อช่วยปลูกฝังความเชื่อเรื่องการละเว้นจากความชั่ว การสร้างคุณงามความดีเพื่อสั่งสมบุญบารมี ตลอดจนความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม การรับผลของกรรมดีและกรรมชั่ว ผลจากกรรมชั่ว ที่ประกอบด้วย ความสุข ความทุกข์ ตลอดจนความหลุดพ้นจากความทุกข์และความทุกข์ คือ พระนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ก็ด้วยเหตุแห่งการประพฤติปฏิบัติตามหลักศีลธรรมอันดีงามดังกล่าว จึงส่งผลให้สังคมไทยมีความร่มเย็นเป็นสุขสืบมา

ภาพที่ ๑.๒ สมุดภาพไตรภูมิล้านนา

ภาพที่ ๑.๓ เขาพระสุเมรุบนรอยพระพุทธบาทไม้ ศิลปะล้านนา

นอกเหนือจากนี้ คติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนายังเป็นรากฐานสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคมและวัฒนธรรมไทย ตลอดจนเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในดินแดนแถบนี้ด้วย อาจกล่าวได้ว่า คติจักรวาล คือภาพสะท้อนพลังความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ในรูปของงานศิลปกรรมที่ปรากฏให้เห็นหลากหลายรูปแบบตามสถานะของบุคคล กล่าวคือ งานศิลปกรรมที่สะท้อนเรื่องคติจักรวาลที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า มักพบเป็นงานพุทธศิลป์อยู่ตามวัดวาอาราม ส่วนคติจักรวาลที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ มักพบในงานศิลปะสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง รวมทั้งถูกระเบียบในการปฏิบัติของบุคคลให้เปรียบเสมือนพระอินทร์ หรือพระโพธิสัตว์ตามคติในพุทธศาสนา และเป็นสมมุติเทพตามคติความเชื่อของพราหมณ์ (วิไลรัตน์ ยักรอด, ๒๕๔๐ : ๖๘) โดยเฉพาะในเขตวัฒนธรรมล้านนาหรือบริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ซึ่งเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาที่มีความเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องมาอย่างยาวนาน

ในอดีตอาณาจักรล้านนานั้นได้ชื่อว่าเป็นดินแดนที่อุดมไปด้วยมรดกทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความงดงามที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์เป็นของตนเอง การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้ามาในแผ่นดินล้านนา ได้นำวิทยาการความรู้ต่างๆ ติดตามาด้วย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมหลายอย่าง อาทิ การเมืองการปกครอง ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีภาษาและวรรณกรรม ตลอดจนค่านิยม ทัศนคติ และโลกทัศน์ของผู้คนในล้านนา (สุรพล คำริห์กุล, ๒๕๔๒ : ๑๔๕) ปรากฏหลักฐานจากงานวรรณกรรมเกี่ยวกับเรื่องคติจักรวาล ซึ่งพระภิกษุที่เป็นปราชญ์ในพระพุทธศาสนาได้รจนาถัมภีร์ต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก อาทิ จักกวาฬปิณี อรุณวดีสูตร สังขยาโลก โลกจินตา และโลกัณฐาน เป็นต้น ส่วนงานศิลปกรรมล้านนาที่เนื่องในพระพุทธศาสนาส่วนมาก ก็จะอาศัยเรื่องราวและรูปสัญลักษณ์ที่เกิดจากการตีความเนื้อหาจากคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา นำมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะแขนงต่างๆ ได้แก่ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และงานพุทธศิลป์อื่นๆ โดยเฉพาะจิตรกรรมประเพณีที่ปรากฏในเขตวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งเป็นผลงานศิลปะที่มีรูปแบบประณีตสวยงาม ด้วยกรรมวิธีของช่างไทยแต่โบราณ นิยมเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับอดีตพุทธ พุทธประวัติ ทศชาติชาดก ไตรภูมิ และวรรณกรรมในท้องถิ่น ตลอดจนภาพพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ

นายช่างศิลป์ป็นล้านนาในอดีตได้สร้างสรรค์จิตรกรรมขึ้น ด้วยพลังความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งนับเป็นวิธีการสร้างบุญกิริยาวัตถุเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เนื้อหาของภาพเขียนเรื่องไตรภูมิแสดงให้เห็นถึงจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ ถ่ายทอดผ่านภาพเล่าเรื่องภพภูมิต่างๆ และรูปสัญลักษณ์ในคติจักรวาลวิทยา ที่สามารถสะท้อนถึงความลึกซึ้งของหลักพุทธธรรม ด้วยรูปแบบงดงามเปี่ยมไปด้วยคุณค่าทางศิลปะ อันเป็นผลิตผลทางด้านพุทธปัญญาของมนุษย์ (ศิลป์ พีระศรี, ๒๕๔๕ : ๑๐๓) ส่วนในรายละเอียดของภาพยังสามารถสะท้อนสภาพสังคมวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ซึ่งมีความโดดเด่นในแง่ของความหลากหลาย อันเป็นลักษณะพิเศษของท้องถิ่น และเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความมีอยู่ ตลอดจนการสืบเนื่องของสังคมวัฒนธรรมล้านนาได้เป็นอย่างดี (ภาณุพงษ์ เลหาสม, ๒๕๔๑ : ๕) นอกจากนั้น จิตรกรรมล้านนายังทำหน้าที่เป็นสื่อศิลปะที่เข้าถึงประชาชนได้อย่างกว้างขวาง และมีประสิทธิภาพสูงในการสื่อสารกับคนทุกระดับ โดยเฉพาะการปลูกฝังความคิดความเชื่อทางศีลธรรม ชี้นำให้เห็นโทษของการทำชั่วและผลของการทำดีให้แก่ชาวพุทธในดินแดนล้านนาตลอดมา ด้วยการแสดงออกในรูปแบบทางศิลปกรรมที่หลากหลาย อาทิ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหาร และพระอุโบสถ จิตรกรรมบนผืนผ้า พระบฏ สมุดภาพไตรภูมิ ฝ้ายันต์พระสิงห์หลวง จิตรกรรมลายปิดทองล่องชาดประดับกระจกสี จิตรกรรมลายคำ จิตรกรรมลายรดน้ำบนหีบธรรม และจิตรกรรมลายประดับมุกบนรอยพระพุทธบาทไม้

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมกระแสหลัก ยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทยอย่างมาก จนผู้คนส่วนใหญ่ปรับตัวไม่ทัน เป็นสาเหตุของปัญหาข้อขัดแย้งต่างๆ ที่นำความทุกข์ยากมาให้อย่างกว้างขวาง รวดเร็ว และรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ อย่างไม่เคยปรากฏมาแต่กาลก่อน ที่เป็นดังนี้เนื่องมาจากการสำคัญผิดในเรื่องความรู้ ความคิด และวิธีการ ที่เรียกว่า กระบวนทัศน์ในการพัฒนา (development paradigm) ของมนุษย์ ที่นำเอาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ซึ่งมนุษย์คิดขึ้นไปเอาเปรียบธรรมชาติ และเอาเปรียบมนุษย์ด้วยกันเอง มากกว่าการเคารพและรักษาไว้อย่างพึงพาอาศัยกัน คนในสังคมไทยบางส่วนได้เปลี่ยนฐานความเชื่อเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ โดยเชื่อวัตถุนิยมและบริโภคนิยมแบบสังคมอุตสาหกรรมว่า ธรรมชาติ และทรัพยากรในโลกนี้มีไว้สำหรับมนุษย์นำมาใช้ทั้งหมด จึงทำให้ระบบการผลิตการบริโภคเปลี่ยนไป ส่งผลให้เกิดวิกฤตการณ์ด้านต่างๆ ดังเช่น สภาวะโลกร้อน ภัยธรรมชาติที่ทวี

ความรุนแรงมากยิ่งขึ้น อันมีสาเหตุมาจากธรรมชาติแวดล้อมและระบบนิเวศเสียสมดุล รวมไปถึงความเสื่อมของระบบคุณธรรม ความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่มุ่งเน้นการแข่งขันอย่างรุนแรง แย่งชิงทรัพยากร เพื่อความอยู่รอด คนจึงมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น นำไปสู่การผิดศีลธรรมจรรยา (เอกวิทย์ ณ ถาน, ๒๕๔๔ : ๒๓) ซึ่งเป็นสาเหตุของปัญหาอาชญากรรม การก่อการร้าย การคดโกง และการทุจริตคอร์รัปชันในทุกระดับ

สิ่งสำคัญที่เป็นพลังผลักดันให้โลกทัศน์และค่านิยมในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงก็คือความคิดในเรื่องโลกวิสัย (Secularization) อันเป็นต้นตอของความคิดแบบแยกส่วน ซึ่งมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นช่วงการเปลี่ยนผ่านอันเนื่องมาจากการได้รับอิทธิพลจากความคิดแบบสังคมตะวันตก ที่เชื่อว่ามนุษย์ต้องต่อสู้เอาชนะธรรมชาติ และต้องเป็นนายเหนือธรรมชาติ เชื่อว่ามนุษย์คือศูนย์กลางของจักรวาล (ยุค ศรีอาริยะ, ๒๕๔๕ : ๖๗) ส่งผลให้โลกทัศน์และค่านิยมของชนชั้นปกครองเริ่มเปลี่ยนแปลง แต่ก่อนคนไทยมองโลกในลักษณะที่เป็นองค์รวม ไม่มีการแบ่งแยกโลกทางวัตถุกับโลกทางธรรมและจิตวิญญาณตามคติจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิในพระพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ที่ต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเหล่า ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ที่มีการจัดการกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เพื่อการมีปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน และความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ อันเป็นระบบความเชื่อในมิติทางจิตวิญญาณ ซึ่งทำให้สรรพสิ่งต่างๆ ทางกายภาพ รวมทั้งกิจกรรมของมนุษย์ทั้งหมด มีความประสานเชื่อมโยงกันด้วยมิติความสัมพันธ์อย่างเป็นองค์รวม (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๕๖ : ๕๖-๕๘) หรือบูรณาการทุกสิ่งทุกอย่างให้มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นพลวัต และมีความสลับซับซ้อนมีเครือข่ายเชื่อมโยง จนไม่สามารถแยกส่วนออกจากกันได้

เมื่อชนชั้นนำที่มีอำนาจของไทยยอมรับกระบวนการทัศน์แบบแยกส่วนจากตะวันตก ทำให้จำเป็นต้องรับความรู้ ความคิด เข้ามาโดยตรง โดยที่ยังไม่มีฐานการหาความรู้ แม้ว่าจะเป็นความรู้ใหม่แต่ก็ไม่เข้ากับสังคมวัฒนธรรมและความรู้เดิมของไทย ที่มีรากฐานมาจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา การถ่ายทอดวัฒนธรรมไทยที่มีมาแต่ดั้งเดิม เป็นไปโดยธรรมชาติ แบบค่อยเป็นค่อยไป ต่างกับความรู้และวัฒนธรรมวัตถุนิยมจากตะวันตก ซึ่งมักได้รับการยกย่อง ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ดีงาม นำสมัย ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่จริงหรือไม่ก็ตาม และมีการถ่ายทอดกันด้วยระบบการศึกษา เมื่อยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกติดต่อกันมาเป็นเวลานาน ทำให้เกิดความสับสนวุ่นวาย จึง

ไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องสร้างองค์ความรู้และผลงานอันเกิดจากรากฐานวัฒนธรรมของเราเอง (ปรีชา ช้างขวัญยืน, ๒๕๕๒ : ๔) โดยเฉพาะการสร้างสรรคงานศิลปะสมัยใหม่ของไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลทางด้านแนวคิด รูปแบบ และเทคนิคจากงานศิลปะตะวันตกตลอดมา เปลี่ยนผ่านจากโลกยุคจารีตจนถึงยุคหลังสมัยใหม่

อย่างไรก็ตาม การรับวิชาการความรู้จากวัฒนธรรมตะวันตกนับเป็นเรื่องดี แต่ต้องเลือกรับและปรับใช้ด้วยสติปัญญา เพื่อการเรียนรู้ให้ลึกซึ้งถึงรากฐาน รวมทั้งต้องสร้างรากฐานความรู้ขึ้นมา จนสามารถพัฒนาความรู้เหล่านั้นได้ด้วยตัวเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคมวัฒนธรรมไทย และภูมิภาคใกล้เคียงซึ่งมีพัฒนาการร่วมกันมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ในมิติด้านการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมสมัย ซึ่งอยู่ภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม แบบทุนนิยม บริโภคนิยม จึงเป็นสาเหตุให้ศิลปินมีอิสระในการสร้างสรรค์อย่างมาก วิธีคิดและรูปแบบมุ่งเน้นการแสดงออกถึงเอกลักษณ์เฉพาะตน (individual) โดยเชื่อว่าเป็นความก้าวหน้า และจะเป็นที่ยอมรับได้จากวงการศิลปะในระดับสากล ส่งผลให้แนวทางการสร้างสรรค์งานศิลปะเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต ซึ่งมีรากเดิมผูกกับพระพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ตลอดมา (เจตนา นาควัชร, ๒๕๔๖ : ๓๐๕) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างสรรคจิตรกรรมร่วมสมัยที่ต้องการสะท้อนเอกลักษณ์ไทย

ศิลปินที่นำเสนอเอกลักษณ์ความเป็นไทยในผลงาน มักนิยมนำรูปแบบสัญลักษณ์จากคติจักรวาล และไตรภูมิมาประยุกต์ใช้อยู่เสมอ ซึ่งผลงานส่วนมากมักเป็นงานเลียนแบบงานจิตรกรรมฝาผนังภายในพุทธสถานหรือสมุดภาพแบบไทยประเพณีเท่านั้น โดยพยายามนำเสนอรูปแบบไทยด้วยเทคนิควิธีการแบบใหม่ แต่จุดมุ่งหมายและสัมฤทธิ์ผลของงานกลับห่างไกลจากความคิดความเชื่อและภูมิปัญญาอันลุ่มลึกของบรรพชนในอดีต ที่มีรากฐานมาจากหลักพุทธธรรมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ดี ยังมีศิลปินร่วมสมัยของไทยบางส่วนที่เล็งเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาอันเป็นแก่นของวัฒนธรรมไทย ทำการศึกษาค้นคว้าตีความพุทธปรัชญา และแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา เพื่อนำมาเป็นแรงบันดาลใจและแนวทางในการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย อาทิ การสร้างสรรค์ผลงานชุดธรรมศิลป์ โดยศาสตราจารย์เกียรติคุณ ชลูด นิ่มเสมอ โครงการวิจัยเรื่อง การตีความคำสอนในพระพุทธศาสนากับการสร้างสรรคศิลปะ

ร่วมสมัย โดยศาสตราจารย์วิโชค มุกดามณี และโครงการสร้างสรรค์ ภาพไตรภูมิสมัยรัชกาลที่ ๙ เถลิงพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดย ศาสตราจารย์ปรีชา เถาทอง

อนึ่ง งานศิลปกรรมที่สามารถสืบทอดความคิดสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม ด้วยฐานคิดว่า วัฒนธรรมไม่ใช่ภาพที่หยุดนิ่ง แต่เป็นภาพที่เคลื่อนไหว และวัฒนธรรมคือพลังความคิดสร้างสรรค์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, ๒๕๔๒ : ๒๑) ที่สามารถปรับตัวเข้ากับเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในสังคมปัจจุบันได้ งานศิลปะร่วมสมัยที่ได้รับแรงบันดาลใจจากแนวคิดคตินิรุกตวิทยาในพุทธศาสนา ที่สะท้อนถึงโลกทัศน์และความคิดความเชื่อของบรรพชน จะช่วยเป็นสื่อในการสร้างสำนึกทางศีลธรรม และปลูกฝังความเชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ ให้กับผู้คนในสังคมปัจจุบัน รวมไปถึงเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความภาคภูมิใจ ความมั่นใจในวัฒนธรรม และช่วยกระตุ้นให้ตระหนักในคุณค่าและความสำคัญ เกิดความรักและหวงแหนในมรดกทางศิลปวัฒนธรรม อันเป็นภูมิปัญญาของชาวพุทธในท้องถิ่น เพื่อสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม ตลอดจนสามารถถ่ายทอดหรือผลิตซ้ำได้ ตามบริบทของสังคมวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้ การสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัยให้ถูกต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณีไทย โครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวคิดคตินิรุกตวิทยาในพระพุทธรูปจากงานจิตรกรรมล้านนาเพื่อการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย” นี้จึงเกิดขึ้น โดยมีลักษณะเป็นงานวิจัยเชิงสร้างสรรค์ ศิลปะ ซึ่งมีองค์ประกอบอยู่ ๒ ส่วน โดยส่วนแรก เป็นการศึกษาแนวคิดคตินิรุกตของพุทธศาสนาที่ปรากฏในงานจิตรกรรมล้านนา เพื่อให้ได้องค์ความรู้ ข้อเท็จจริงอย่างถ่องแท้ ส่วนที่สอง เป็นการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย โดยสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับคตินิรุกตวิทยาที่ได้รับจากการศึกษาวิจัยเบื้องต้น นำมาใช้เป็นแรงบันดาลใจและแนวทางในการสร้างสรรค์ เพราะฉะนั้น การวิจัยตามโครงการนี้ จะทำให้ได้รับองค์ความรู้เกี่ยวกับคตินิรุกตวิทยาในพุทธศาสนาที่แสดงออกในจิตรกรรมของล้านนา ตลอดจนได้รับผลงานศิลปะร่วมสมัยที่สามารถสะท้อนอัตลักษณ์ของท้องถิ่น โดยประสานเชื่อมโยงองค์ความรู้จากจิตรกรรมล้านนากับการแสดงออกทางทัศนศิลป์ในปัจจุบัน เพื่อแสดงให้เห็นวัฒนธรรมวิถีคิด อันเป็นผลิตทางพุทธิปัญญาของชาวพุทธ ตลอดจนเป็นสื่อศิลปะที่สะท้อนคุณค่าและความหมายของหลักพุทธธรรม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ความเชื่อ เกี่ยวกับเรื่องคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในงานจิตรกรรมล้านนา

๒. เพื่อศึกษาแนวคิด สัญลักษณ์ และรูปแบบทางศิลปกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาของงานจิตรกรรมล้านนาที่สะท้อนคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา

๓. เพื่อสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย ให้เป็นสื่อศิลปะที่สะท้อนคุณค่าและความหมายของหลักพุทธธรรม โดยการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนา นำมาเป็นแรงบันดาลใจและแนวทางในการสร้างสรรค์

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑. เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับ ประวัติความเป็นมา คติความเชื่อ เกี่ยวกับคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา

๒. สามารถเข้าใจ แนวคิด รูปแบบทางศิลปกรรม และกรรมวิธีการสร้างจิตรกรรมล้านนา ที่สะท้อนเนื้อหาเรื่องคติจักรวาลในพระพุทธศาสนา

๓. สามารถสืบทอดองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นล้านนา ด้วยการสร้างสรรค์งานศิลปะร่วมสมัย

๔. ได้ข้อมูลความรู้แก่ผู้สนใจ เกี่ยวกับคติจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมล้านนา เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าและการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย

๕. แสดงถึงคุณค่าและความสำคัญของคติจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมล้านนา อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ

๖. ได้งานศิลปะร่วมสมัยที่สะท้อนวัฒนธรรมวิถีคิดของชาวพุทธล้านนา และเป็นสื่อศิลปะที่สะท้อนคุณค่าและความหมายของหลักพุทธธรรม

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัย เรื่อง “การศึกษาแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนาเพื่อการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย” กำหนดขอบเขตของการศึกษาวิจัยด้านต่างๆดังนี้

๑. ด้านเนื้อหา การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาประวัติความเป็นมา ความเชื่อ เกี่ยวกับเรื่องคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา ที่ถ่ายทอดผ่าน แนวคิด สัญลักษณ์ และรูปแบบทางศิลปกรรมของจิตรกรรมในเขตวัฒนธรรมล้านนาหรือภาคเหนือตอนบน เพื่อสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัยให้เป็นการสร้างสรรค์ทางศิลปกรรม โดยการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนา นำมาเป็นแรงบันดาลใจและแนวทางในการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย เพื่อแสดงให้เห็นวัฒนธรรมวิถีคิด อันเป็นผลผลิตทางพุทธปัญญาของชาวพุทธ ตลอดจนเป็นสื่อศิลปะที่สะท้อนคุณค่าและความหมายของหลักพุทธธรรม

๒. ด้านพื้นที่ การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีขอบเขตของพื้นที่อยู่ในเขตวัฒนธรรมล้านนาหรือภาคเหนือตอนบน ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดลำพูน จังหวัดลำปาง จังหวัดพะเยา จังหวัดแพร่ จังหวัดน่าน และจังหวัดแม่ฮ่องสอน

๓. ด้านแหล่งข้อมูล รวบรวมข้อมูลการวิจัยจากงานจิตรกรรมล้านนา ที่สะท้อนถึงคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงออกด้วยรูปแบบต่างๆ อาทิ จิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารล้านนา สมุดภาพไตรภูมิ ภาพพระบฏ ยันต์พระสิงห์หลวง ลายคำ ลายปิดทองล่องชาดประดับกระจก ลายรดน้ำบนหีบธรรม และลายประดับมุกบนรอยพระพุทธบาทไม้ และจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับคติจักรวาลวิทยาพุทธศาสนาที่ปรากฏในงานจิตรกรรมล้านนา

ข้อตกลงเบื้องต้น

การศึกษาค้นคว้านี้จะทำการศึกษาเฉพาะงานจิตรกรรมล้านนาที่สะท้อนถึงคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาที่มีอายุในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๕ ในเขตวัฒนธรรมล้านนาหรือภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย

นิยามศัพท์เฉพาะ

แนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา หมายถึง แนวคิดที่ว่าด้วยโลกธาตุ อันมีขอบเขตที่กว้างไกลทั้งในกาลและเทศะ ด้วยระบบของจักรวาลในฐานะที่เป็นระบบอันมีระเบียบ โดยแสดงให้เห็นถึงความหมาย โครงสร้างและองค์ประกอบของจักรวาล ตลอดจนความสัมพันธ์เชื่อมโยงของสรรพสิ่งทั้งหลายตามหลักพุทธปรัชญา ซึ่งประกอบด้วยปริมณฑลแห่งภพภูมิทั้ง ๓

หรือ ไตรภูมิ คือ กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๖ และอรุภูมิ ๔ รวมเป็น ๓๑ ภพภูมิ อันเป็นการแสดงสถานะชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหมดในจักรวาล การจะไปเกิดในสถานะชีวิตระดับใด ขึ้นอยู่กับกรรมดีกรรมชั่วของตน สรรพสัตว์ทั้งหลายย่อมมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเวียนวนไปมาอยู่ในสามภูมินี้

จิตรกรรมล้านนา หมายถึง ผลงานสร้างสรรค์ทางด้านทัศนศิลป์แขนงหนึ่ง ที่มีลักษณะเป็นแบบอย่างของศิลปะล้านนา มีพัฒนาการทางด้านแนวคิด รูปแบบ และวิธีการสร้างสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จนเกิดลักษณะพิเศษเฉพาะของท้องถิ่น โดยเนื้อหาของผลงานแสดงออกถึงคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา นิยมเขียนด้วยสีฝุ่นเป็นภาพเล่าเรื่องหรือภาพสัญลักษณ์บนฝาผนังภายใน พระอุโบสถ พระวิหาร จิตรกรรมบนแผ่นผ้า (ภาพพระบฏ) บนกระดาน (พับสาหรือสมุดภาพ) ลายคำ ลายปิดทองล่องชาดประดับกระจก ลายรดน้ำบนหีบธรรม และลายประดับมุกบนรอยพระพุทธบาทไม้ เป็นต้น งานจิตรกรรมล้านนาแบบประเพณีให้ความรู้สึทางด้านความงามอันบริสุทธิ์ เสริมสร้างสุนทรียภาพขึ้นในจิตใจ อีกทั้งยังเป็นสื่อศิลปะที่ช่วยปลูกฝังความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม การละเว้นจากความชั่ว การสร้างคุณงามความดีเพื่อสั่งสมบุญกุศล ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ตลอดจนสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของวัฒนธรรมอันดีงามในท้องถิ่นล้านนาหรือบริเวณภาคเหนือตอนบนของไทย

องค์ความรู้ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาวิจัยแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนา ที่สร้างสรรค์ด้วยพลังความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งนับเป็นวิธีการสร้างบุญกุศริยาวัตถุ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และสะท้อนถึงวัฒนธรรมวิถีคิด อันเป็นผลผลิตทางพุทธปัญญาของชาวพุทธ ตลอดจนเป็นสื่อศิลปะในการสร้างสำนึกทางศีลธรรม ด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องในมิติต่างๆอย่างครบถ้วน เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้รับมาเป็นแรงบันดาลใจและแนวทางในการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย จัดเป็น ๒ ส่วน ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันดังนี้

ส่วนที่ ๑ องค์ความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาที่เป็นพื้นฐานความคิดความเชื่อ คติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากจิตรกรรมล้านนา ได้แก่ ประวัติความเป็นมา และคติความเชื่อ

ส่วนที่ ๒ องค์ความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนและกระบวนการสร้างสรรค์จิตรกรรมล้านนาที่สะท้อนคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาโดยนายช่างศิลปินชาวล้านนา ได้แก่ แนวคิด สัญลักษณ์ และรูปแบบทางศิลปกรรม

ศิลปะร่วมสมัย หมายถึง ผลงานสร้างสรรค์ทางด้านทัศนศิลป์แขนงหนึ่ง แสดงออกด้วยแนวคิดและรูปแบบที่มีการพัฒนาแนวทางและกระบวนการสร้างสรรค์ ให้มีความประสานสัมพันธ์ไปกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน ตลอดจนมีการนำเสนอที่แปลกใหม่ก้าวหน้าไปตามยุคสมัย แนวคิดในการสร้างสรรค์ได้รับแรงบันดาลใจมาจากองค์ความรู้จากการศึกษาวิจัยคดีจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาที่ปรากฏในงานจิตรกรรมล้านนา โดยนำองค์ความรู้มาสังเคราะห์ เพื่อสร้างสรรค์เป็นผลงานศิลปะ ทั้งนี้ การแสดงออกทางด้านเนื้อหา รูปแบบ เทคนิค และกระบวนการสร้างสรรค์ จะมีความเหมาะสมสอดคล้องกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน เพื่อสะท้อนถึงวัฒนธรรมวิถีคิดของชาวพุทธ และเป็นสื่อศิลปะที่สะท้อนคุณค่าและความหมายของหลักพุทธธรรม

